

Sygn. akt I CSK 727/10

WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 21 września 2011 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Irena Gromska-Szuster (przewodniczący)
SSN Bogumiła Ustjanicz (sprawozdawca)
SSA Marek Machnij

w sprawie z powództwa Ewy P. i Mirosława S.
przeciwko Powszechnemu Zakładowi Ubezpieczeń S.A. z siedzibą w Warszawie
o zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 21 września 2011 r.,
skargi kasacyjnej powodów
od wyroku Sądu Apelacyjnego
z dnia 6 maja 2010 r.,

**uchyla zaskarżony wyrok w zakresie oddalającym apelację
powodów (punkt 1) i orzekającym o kosztach procesu za drugą
instancję (punkt 2) i w tej części przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania oraz rozstrzygnięcia
o kosztach postępowania kasacyjnego.**

Uzasadnienie

Zaskarżonym wyrokiem Sąd Apelacyjny oddalił apelacje powodów Ewy P. i Mirosława S. oraz pozwanego Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Spółki Akcyjnej w Warszawie od wyroku Sądu Okręgowego z dnia 26 maja 2009 r., którym zasądzone na rzecz każdego z powodów kwoty po 310 932,42 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 25 lipca 2005 r., oddalono powództwa w pozostałej części oraz zniesiono wzajemnie koszty procesu.

Rozstrzygnięcie to oparte zostało na następujących ustaleniach i wnioskach:

Strony łączyła w okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 2003 r. umowa ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych, w której suma ubezpieczenia określona została na 1 161 900 zł. W dniu 29 grudnia 2003 r. spaleni uległ kurnik fermowy, oddany do użytku w 1999 r. wraz z urządzeniami oraz pozostałe budynki. Przyczyną pożaru było zerwanie się mocowania urządzenia grzewczego. Z uwagi na to, że powodowie scedowali wierzytelność wynikającą z umowy ubezpieczenia na rzecz PKO Spółki Akcyjnej, pozwany poinformował Bank o tym zdarzeniu i przewidywanej wysokości odszkodowania, a następnie w dniu 15 marca 2004 r. wypłacił mu 200 000 zł, kwotę 260 000 zł w dniu 16 czerwca 2004 r. oraz do rąk powodów kwotę 57 744 zł w dniu 16 lipca 2004 r. Powodowie pismami z dnia 20 kwietnia 2004 r. poinformowali pozwanego, że zamierzają odbudować zniszczony budynek i przedłożyli w dniu 20 grudnia 2004 r. kosztorys, wniosek o uzgodnienie projektu oraz o zatwierdzenie projektu inwestycji, polegającej na odbudowie budynku do tuczu drobiu rzeźnego. Ponadto złożona kopia fragmentu dziennika budowy z wpisem kierownika budowy i stwierdzeniem rozpoczęcia rozbiórki spalonego budynku wskazywała na realność zadeklarowanego zamiaru. Po wykonaniu rozbiórki i opracowaniu kosztorysu przez następnego kierownika budowy powodowie przystąpili do gromadzenia materiałów budowlanych. Biegli z Politechniki Krakowskiej stwierdzili, że nie istnieje możliwość wykorzystania pozostałości po pożarze kurnika do jego odbudowy, które powinny być rozebrane, określili także koszt odbudowy na 1 443 000 zł według cen z 2004 r. Nie było

możliwe zabezpieczenie budynku oraz osuszenie go, z uwagi na bardzo niskie temperatury, co wskazywało na bezzasadność zarzutu przyczynienia się do zwiększenia rozmiaru szkody. Sąd Apelacyjny uznał, że pozwany zobowiązany jest do wypłacenia odszkodowania w wysokości sumy ubezpieczenia objętej umową, stosownie do § 22 ust. 1 pkt 2 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 3 kwietnia 1997 r. w sprawie ogólnych warunków umów obowiązkowego ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych (Dz. U. Nr 36, poz.220, dalej – o.w.u.), ponieważ powodowie wykazali, że podjęli czynności zmierzające do odbudowy. Żądanie przewyższające sumę ubezpieczenia nie zasługiwało na uwzględnienie. Podwyższenie stawki podatku od towarów i usług (VAT) dokonane zostało po powstaniu wymagalności świadczenia pozwanego, skoro zdarzenie ubezpieczeniowe miało miejsce w dniu 29 grudnia 2003 r., a część odszkodowania w wysokości 200 000 zł wypłacona została przed zmianą stawki tego podatku. Opieszałość powodów w podjęciu działań zmierzających do odbudowy nie może obciążać pozwanego. Zastosowaniu art. 357¹ k.c. sprzeciwiają się zasady współzycia społecznego. Powodowie nie wykazali, czy i w jaki sposób zmiana stawki podatku wpłynęła na wysokość kosztów odbudowy.

W skardze kasacyjnej powodowie powołali podstawę przewidzianą art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c. Naruszenia prawa materialnego upatrują w błędnej wykładni: art. 357¹ k.c., polegającej na przyjęciu, że zasady współzycia społecznego sprzeciwiają się zastosowaniu klauzuli rebus sic stantibus mimo zachwiania ekwiwalentności świadczeń stron w dacie spełnienia świadczenia przez pozwanego; art. 817 k.c. w związku z § 24 o.w.u. przez niezastosowanie ich i przyjęcie, że powodowie opieszałym działaniem przyczynili się do wypłaty odszkodowania po zmianie stawki podatku, mimo uchybienia przez pozwanego terminowi spełnienia świadczenia. Niezastosowanie art. 41 i art. 175 ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz. U. Nr 54, poz. 535 ze zm.) w związku z art. 3 ust. 8 ustawy z dnia 29 sierpnia 2005 r. o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym (Dz. U. Nr 177, poz. 1468) oraz uznanie, że powodowie nie wykazali w jaki sposób zmiana podatku wpłynęła na wysokość kosztów odbudowy, doprowadziły do

nietrafnego oddalenia powództwa, chociaż określenie tego było możliwe przez porównanie kosztorysów i zastosowanie wymienionych przepisów. Skarżący domagali się uchylecia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Strony stosunku zobowiązaniowego przyjmują na siebie obowiązek wykonania umówionych świadczeń zgodnie z treścią umowy. Oznacza to, stosownie do zasady *pacta sunt servanda*, że zmiana stosunków w okresie pomiędzy powstaniem zobowiązania a jego wykonaniem nie ma wpływu na wykonanie zobowiązania, jeśli nie przewidują tego szczególne przepisy Kodeksu cywilnego, regulujące konkretny stosunek prawny (np. art. 623, art. 629 do 632, art. 634, art. 635, art. 700). Związanie stron postanowieniami umowy dotyczy stanów zwyczajnych i przewidywalnych, dlatego nakaz dotrzymywania ich uzupełniony został przepisem art. 357¹ k.c., przewidującym możliwość zmiany umowy w razie zaistnienia nadzwyczajnych, szczególnych i nieprzewidywanych okoliczności. Odpowiednio do jego treści w wypadku nadzwyczajnej zmiany stosunków można dochodzić dostosowania zobowiązania do nowych, zmienionych warunków, a gdyby to nie było możliwe – rozwiązania umowy. Ingerencja w treść wiążącego strony stosunku umownego dopuszczalna jest po łącznym spełnieniu objętych art. 357¹ k.c. przesłanek: nadzwyczajnej zmiany stosunków, spełnienie świadczenia zgodnie z treścią umowy byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami albo groziłoby jednej ze stron rażąca stratą, związek pomiędzy tymi przesłankami, przy zawieraniu umowy strony nie przewidziały ryzyka związanego ze zmianą stosunków. Przez nadzwyczajną zmianę stosunków rozumieć należy stan rzeczy, na który składają się okoliczności nieobjęte typowym ryzykiem umownym, mające obiektywny charakter, a zatem niezależne od stron, czego one nie przewidywały przy zawieraniu umowy i nie miały podstaw do przewidzenia. Przyjęte zostało, podzielane w rozpoznawanej sprawie, zapatrywanie, że do nadzwyczajnej zmiany stosunków o powszechnym charakterze, niezależnym od stron i niemieszczącym się w typowym ryzyku kontraktowym należy także zmiana stanu prawnego w zakresie stawek podatkowych (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 17 stycznia 2008 r., III CSK 202/07, niepubl.; z dnia 22 listopada 2007 r.,

III CSK 11/07, niepubl.; z dnia 16 maja 2007 r., III CSK 452/06, niepubl.), która może być w konkretnych okolicznościach uznana za przesłankę modyfikacji lub rozwiązania umowy. Wymagane jest wykazanie, że spełnienie umówionego świadczenia w zmienionych warunkach groziłoby stronie rażąco strata oraz związku przyczynowego między taką stratą a nadzwyczajną zamianą warunków. „Rażąca strata” oznacza stratę ponad przeciętną, nieobjętą ryzykiem gospodarczym (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 grudnia 2006 r., IV CSK 290/06, niepubl.). Przesłankę nieprzewidywalności wiąże art. 357¹ k.c. z przewidywaniem następstw zdarzeń powodujących dla jednej ze stron nadmierną trudność lub rażąco strata. Nieprzewidywalność wpływu zmiany okoliczności na określone zobowiązanie stanowi obok kryterium nadzwyczajnej zmiany stosunków, podstawę odróżnienia przypadków zwykłego ryzyka kontraktowego, z którym należy się zawsze liczyć przy zawieraniu umowy od przypadków ryzyka wykraczającego poza ten zakres (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 grudnia 2005 r., III CSK 305/05, niepubl.). Ugruntowany został, akceptowany w rozpoznawanej sprawie, pogląd, że art. 357¹ k.c. nie wyłącza spod swego zakresu stosowania jakiegokolwiek rodzaju umowy, a zatem także umowy ubezpieczenia (por. uchwały Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 1991 r., III CZP 122/91, OSP 1992/7-8/170, z dnia 29 grudnia 1994 r., III CZP 120/94, OSNC 1995/4/55; postanowienie z dnia 30 stycznia 2008r., III CZP 140/07, niepubl.). Podkreślone zostało również, że rozważanie istnienia przesłanek określonych tym przepisem uwzględniać powinno fakultatywny charakter tego unormowania, specyfikę umów ubezpieczenia, zwłaszcza tych, w których zastrzeżono górną granicę odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń, który z reguły będąc związany z góry ustalonymi warunkami (ogólne lub standardowe), określającymi prawa i obowiązki stron ma nieznaczny jedynie wpływ na ich kształt, niemożność zmiany wysokości zapłaconej przez ubezpieczonego składki oraz to, że zmiana świadczenia ma wyjątkowy charakter. W odniesieniu do umowy ubezpieczenia czynnik ryzyka ma postać kwalifikowaną, ponieważ zdarzenie ubezpieczeniowe (ryzyko) jest istotnym jej warunkiem. Natomiast nadzwyczajna zmiana stosunków dotyczy ryzyka wtórnego, które nie dość że nie było objęte umową, to nie było również do przewidzenia przez umawiające się strony. Pojawienie się takiego zdarzenia może skutkować zachwianiem relacji pomiędzy stronami,

prowadzącym do nieusprawiedliwionego pokrzywdzenia jednego z kontrahentów, który uzyska świadczenie wyczerpujące znamiona „rażącej straty”.

W rozpoznawanej sprawie zmiana wysokości stawki podatku od towarów i usług wprowadzona ustawą z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz. U. Nr 54, poz. 535) była zdarzeniem, które ocenić należało jako nadzwyczajną zmianę stosunków. Mogła ona mieć wpływ na sytuację stron zawartej umowy ubezpieczenia, która nie została wykonana w całości do czasu jej wejścia w życie (1 maja 2004 r.). Ta zmiana stanu prawnego nie była znana stronom w dacie zawierania umowy, nie było podstaw do przyjęcia, że były one w stanie przewidzieć jej wprowadzenie. Za zasadny uznać należało zarzut skarżących naruszenia art. 357¹ k.c. i art. 817 w związku z § 24 o.w.u. Nieuzasadnione było przyjęcie, że działania powodów, zmierzające do wypłaty świadczenia były opieszale. Nie uwzględnia bowiem treści wiążących strony ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia, które przewidywały zasady ustalania szkody (§ 22), w tym również 12 miesięcznego terminu do złożenia kosztorysu odzwierciedlającego koszty związane z odbudową lub remontem uszkodzonych budynków. Przedmiotem sporu był również zakres uszkodzeń, a w jego ramach niesłuszny zarzut przyczynienia się powodów do powiększenia rozmiaru szkody i dopuszczalność wykorzystania w celu odbudowy pozostałości zniszczonych budynków, co było przyczyną opracowywania ekspertyz na zlecenia stron oraz prowadzenia obszernego postępowania dowodowego. W celu przystąpienia do odbudowy powodowie musieli uzyskać przekonujące stwierdzenie, że pozostałości nie mogą być wykorzystane, pozyskać wymagane decyzje administracyjne, zlecić wykonanie robót rozbiórkowych i opracowanie kosztorysu. W ramach oceny wymaganej staranności powodów nie można było poprzestać na zestawieniu jedynie dat pisma z informacją o podjęciu działań w celu odbudowy i złożenia kosztorysu, bez określenia i oceny ich działań oraz niezbędnej czasochłonności w powiązaniu z zakresem spornych pomiędzy stronami kwestii, jak też oceną staranności dłużnika przy wykonywaniu zobowiązania. Nie zasługuje na podzielenie stanowisko Sądu Apelacyjnego, że zasady współżycia społecznego sprzeciwiają się zastosowaniu art. 357¹ k.c. oraz przytoczona na jego poparcie argumentacja.

Zgłoszone powództwo obejmuje przewidziane art. 357¹ k.c. roszczenie o oznaczenie wysokości przysługującego powodom świadczenia, wynikającego z łączącej strony umowy ubezpieczenia, które powinno być zmodyfikowane, z uwagi na skutki nadzwyczajnej zmiany stosunków, których nie były one w stanie przewidzieć w dacie jej zawierania. Przyjęcie, że do takiej zmiany doszło obligowało Sąd do rozważenia jej wpływu na sytuację prawną stron tego stosunku zobowiązaniowego, przy uwzględnieniu wskazówek interpretacyjnych zawartych w przytoczonych orzeczeniach. Zmiana wysokości podatku od towarów i usług wpływa na rozmiar wydatków, jakie powodowie musieli ponieść w celu odbudowy zniszczonych zabudowań. Zgodnie z treścią art. 357¹ k.c. ustalenia wymagało, czy spełnienie przez pozwanego (powodowie wykonali już obowiązek zapłaty składki) uzgodnionego zobowiązania groziłoby stronie powodowej rażącą stratą oraz czy taka strata jest następstwem wskazanej nadzwyczajnej zmiany stosunków. Podkreślenia wymaga, że wpływ innych czynników na rozmiar kosztów odbudowy, który nie należy do zakresu skutków wzrostu wymienionego podatku i nie ma znaczenia dla oznaczenia rozmiaru świadczenia pozwanego. Dopiero określenie konsekwencji zaistnienia tego zdarzenia zezwala na rozważenie interesów stron w zgodzie z zasadami współżycia społecznego. Do czasu wejścia w życie zmian podatkowych pozwany spełnił jedynie część zobowiązania w wysokości 200 000 zł. W tym zakresie przyjąć należy, że zobowiązanie zostało spełnione, zgodnie z wolą powodów na rzecz Banku, który dzielił im kredytu. Nie ma znaczenia fakt, że nie mogli oni dysponować tą kwotą, ponieważ pozwanego nie mogą obciążać skutki niespłacenia przez powodów zobowiązania wobec Banku. Określenie rozmiaru świadczenia należnego powodom powinno być dokonane przy przyjęciu stosunku w jakim pozostaje suma ubezpieczenia do zapłaconej jej części, a zatem stwierdzenie, czy spełnienie świadczenia zgodnie z umową byłoby połączone z rażącą stratą powodów, powinno być odnoszone do tej części świadczenia, która nie została spełniona do czasu wejścia w życie zmiany stawek podatku. Pozostałe wpłaty pomniejszać powinny świadczenie po oznaczeniu jego wysokości, stosownie do warunków z art. 357¹ k.c. Sąd Apelacyjny nie dokonał analizy przedstawionego przez powodów kosztorysu, co uniemożliwia ocenę, czy stanowił on wraz z treścią powołanej ustawy podstawę do określenia skutków nadzwyczajnej zmiany

stosunków, czy też należało zwrócić im uwagę na potrzebę dalszych wniosków w tym kierunku. Rozważanie interesów stron zgodnie z zasadami współżycia społecznego należało prowadzić na bazie rozmiaru świadczenia pozwanego, uwzględniającego skutki podwyższenia podatku, celu zawarcia umowy obowiązkowego ubezpieczenia, którym było uzyskanie sumy ubezpieczenia ustalonej w oparciu o reguły z § 12 i § 13 o.w.u., odnoszące się do wartości budynków, pomniejszonej o stopień ich zużycia oraz wartości składki, niepodlegającej zmianie, określonej także w odniesieniu do sumy ubezpieczenia. Skutki zmiany wysokości podatku obciążają obie strony, z tym że w znacznie większej mierze powodów, którzy uzyskują składnik majątkowy wyższej wartości, a nadto nie będą obciążeni wyższą składką. Dążenie do przerwania na pozwanego wszystkich konsekwencji zmiany przewidzianej art. 357¹ k.c. nie jest zgodne z zasadami współżycia społecznego. Nie ma podstaw do przyjęcia, że w rozpoznawanej sprawie należało się kierować zasadami przewidzianymi w ustawie z dnia 29 sierpnia 2005 r. o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym (Dz. U. Nr 177, poz. 1468). Stanowi ona szczególny akt prawny, przewidujący refundację z funduszy Skarbu Państwa w objętych nią wypadkach i nie może być przenoszona na relacje pomiędzy stronami stosunku zobowiązaniowego, przewidzianego art. 357¹ k.c. Nie mniej jednak stanowi ona istotne wsparcie twierdzenia, że podwyższenie podatku znacznie wpływało na wydatki związane z odbudową zniszczonych budynków.

Z powyższych względów zaskarżony wyrok podlegał uchyleniu w oparciu o art. 398¹⁵ § 1 k.p.c., a sprawa przekazaniu do ponownego rozpoznania. Na podstawie art. 108 § 2 w związku z art. 398²¹ k.p.c. rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego pozostawione zostało orzeczeniu końcowemu.